

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Кафедра истории Древнего мира и Средних веков

Одесский археологический музей

Национальной академии наук Украины

Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья

Национальной академии наук Украины

ДРЕВНЕЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Выпуск X

Одесса

ФЛП «А.С. Фридман»

2013

ББК 63.3(237Ук.7)

Д 73

УДК 902/904

Рекомендовано к печати Ученым советом исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова.
Протокол № 6 від 26 лютого 2013 р.

Древнее Причерноморье. Выпуск X / Глав. ред. И.В. Немченко. – Одесса: ФЛП «А.С. Фридман», 2013. – 654 с.

Сборник «Древнее Причерноморье» составлен на основании материалов X Чтений памяти профессора П.О. Карышковского, международной конференции, которая состоялась в ОНУ имени И.И. Мечникова 11-13 марта 2013 г. Выпуск включает статьи по проблемам нумизматики, истории и археологии Северного Причерноморья, античной и средневековой истории, византиноведения, истории Европы раннего нового времени, историографии и т.д.

Редакционная коллегия:

Немченко И.В. – к.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков

ОНУ имени И.И. Мечникова, главный редактор

Демин О.Б. – д.и.н., зав. кафедрой новой и новейшей истории ОНУ имени И.И. Мечникова

Дзиговский А.Н. – д.и.н., профессор кафедры археологии и этнологии Украины

ОНУ имени И.И. Мечникова

Кушнир В.Г. – к.и.н., декан исторического факультета ОНУ имени И.И. Мечникова

Луговой О.М. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков

ОНУ имени И.И. Мечникова, технический редактор

Избаш-Гоцкан Т.А. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков

ОНУ имени И.И. Мечникова

Охотников С.Б. – к.и.н., зам. директора Одесского археологического музея НАНУ

Руссев Н.Д. – д.и.н., проф. Высшей антропологической школы (Кишинев, Молдова)

Самойлова Т.Л. – к.и.н., зав. Отделом археологии Северо-Западного Причерноморья НАНУ

Смынтына Е.В. – д.и.н., зав. кафедрой археологии и этнологии Украины

ОНУ имени И.И. Мечникова

Рецензенты:

Брумяк И.В. – д.и.н., директор Одесского археологического музея НАНУ

Сорочан С.Б. – д.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина

Издание осуществлено при финансовой помощи Владимира Владимировича Левчука и Владимира Алексеевича Крава.

ISBN 978-966-96181-10-9

© Кафедра истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, 2013

О.О. Вар'ян (Запоріжжя, Україна)
**КЕРАМІКА ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
 КОНЦЕПЦІЇ «ІДЕАЛЬНОГО ГРОМАДЯНИНА»**

Громадянин у Давній Греції був тісно пов'язаний з полісом, нормами та цінностями колективу повноправних громадян. Метою формування громадянина визначалось досягнення фізичної та духовної досконалості. Концепція «ідеального громадянина» у Давній Греції склалась відповідно до ідеалістичних уявлень, які утвердились в класичний період, та, будучи комплексним та багатофакторним явищем, знайшла відображення не лише у писемній традиції античності, а й у культурно-мистецькій сфері, зокрема у керамічному вазовому розписі. Вазовий розпис відображав світогляд та побутові аспекти життя давніх греків. Залучення даної групи джерел розширює можливості інтерпретації впливу світоглядних уявлень та суспільних норм на образ «ідеального громадянина», що обумовлює актуальність даного дослідження.

Джерельна база роботи представлена розписними вазами періоду пізньої архаїки та класики, що зберігаються у музейних зібраннях та залучені до опублікованих досліджень. Історіографія питання включає праці В.Д. Блаватського¹, А. Нефедкіна², А.С. Петракової³, Н.В. Брагінської⁴. Серед зарубіжних досліджень виділяємо праці М. Робертсон⁵, Д. Босмера⁶. Більшість праць присвячена видовому аналізу кераміки та проблемі її атрибуції. Сюжети, пов'язані з відображенням поглядів на «ідеального громадянина», безпосередньо не висвітлювались.

Метою статті є спроба проаналізувати вазовий розпис античної кераміки на предмет його репрезентативних можливостей щодо дослідження концепції «ідеального громадянина» у Давній Греції. Основний акцент робимо на інтерпретації сюжетних ліній, що відображають фізичну та духовну складові особистості.

Прагнення до краси та гармонії стало характерною ознакою культури Давньої Греції. Скульптура, вазопис тяжіли до «ідеальних» форм у зображенні людини, втілюючи принципи калокагатії – поєднання зовнішньої краси та внутрішньої досконалості особистості, що розглядалось як елемент уявлень про «ідеального громадянина»⁷.

Значення фізичного розвитку в процесі формування особистості чітко прослідковується у вазових розписах з зображенням ключових фігур – атлета, дискобола, ефеба, які розкриваються у сюжетах тренувань в палестрі, сценах панкратіону, стрибків у довжину, метання диску, тренувань лучників, спринтерів, спортивних змагань на Панафінеях.

Тренування атлетів було досить характерним сюжетом для дрібнофігурних чаш масового виробництва. Майстри вазового розпису зображували спортсменів оголеними, акцентуючи на пропорційності

фігури, вираженості мускулатури⁸. У пізньоархаїчний та класичний періоди зверталась увага на об'ємність та динамічність при передачі зображення людини, фігура набуває пластичності та рухомості⁹. Так, на чаші майстра Еретрії (інв. G 457) атлети зображені у повний зріст, детально виділена анатомічна будова тіла та м'язи¹⁰. У атлетів, що зображені на чаші (інв. 98.876), окрім типового виділення м'язів грудей та стегон, чіткими плавними лініями прокреслені м'язи пресу¹¹. На кратері Євфронія (інв. F 2180) зображено атлета, який наливає олію з арібалу собі у руку¹². Як відомо, у афінян існувала традиція змащувати тіло олією під час тренувань та змагань.

Панкратіон входив до переліку спортивних змагань з п'ятиборства. Сцена з зображенням борців є на псіктері VI ст. до н.е. (інв. 01.8019)¹³. Поряд з іншими тренуваннями, яскраво передана сцена панкратіону на кіліку з музею Пенсільванського університету (інв. MS 2444). Оточуючий інтер'єр та колона свідчать про перебування атлетів у палестрі: за ними стоять схрещені списи, підвішена сумка для диску¹⁴. Вазописці досить часто прагнули передати образ людини в контексті оточуючого матеріального світу, тому важливості набувають деталі зображення – спортивні знаряддя, фрагменти будівель та ін., які відтворюють елементи повсякденного життя.

Ряд розписів передають сцену стрибків у довжину. На кіліку (інв. 01.8020) відтворено тренування з виконання даної вправи¹⁵. Стрибаючий атлет став героєм скіфосу (інв. 10.176) пізньої архаїки¹⁶. Образ атлета у процесі стрибка передано й на іншому вазовому розписі (інв. 1913.162)¹⁷.

Наступний сюжет присвячений дискоболам, які зображуються в контексті загальних тренувань та окремо. Пеліка майстра Гери (інв. IV.905) зображує дискобола, який готується до виконання вправи¹⁸. Дискобол на кіліку майстра Клеофрада (інв. Б. 1852) робить розкочувальні рухи для метання¹⁹.

Наявність вазових зображень лучників доводить присутність у підготовці юнаків тренувань у стрільбі з луку, прикладом чому є лучник з тондо кіліку, який готується до вистрілу (інв. 66.27.4)²⁰. На кіліку (інв. 00.336) періоду архаїки юнак зображений зі стрілою, направленою на себе²¹.

Спринтери зустрічаються у дрібнофігурній кераміці з зібрання Ермітажу та Метрополітен-музею, авторство ідентифікують з Майстром Бігунів: в центрі зображено галопуючого вершника, по обидві сторони від нього – спринтери та чоловіки у хітонах. Подібний спосіб тренувань спринтера з вершником використовувався для розвитку швидкості бігу²². Як приклад, А.Є. Петракова наводить чашу з розкопок Ольвії 1909 р. та о. Березань у 1979 р. На чаші з Ольвії (інв. О.1909.111) по боках зображені

чоловіки у хітонах, в центрі – вершник, попереду, обертаючись назад, біжить спринтер. Вершника наздоганяє другий спринтер²³.

Грецький агон знаходив прояв у численних змаганнях. Призом за перемогу в деяких з них були також амфори, на одній стороні яких зображували сюжет змагання. На Панафінейській амфорі п'ять спринтерів зображені у динаміці руху²⁴. На амфорі – призі під час змагань з панкратіону, зображено боротьбу двох спортсменів та суддю²⁵. Трое спринтерів на амфорі з Улепських курганів мають високий зріст та атлетичну фігуру²⁶. Сюжетом амфориску з колекції Ялтинського музею є бігун з факелом у руці²⁷. Бігун на іншій амфорі у лівій руці тримає факел – символ високого значення процесії, на голові – вінок²⁸. Поширення розписної кераміки з аналогічними сюжетами за межами Давньої Греції, на території Північного Причорномор'я, свідчить, в тому числі, про сталість сформованих поглядів на «ідеального громадянина» у свідомості еллінського населення регіону.

Полісний ідеал гармонійно розвиненої особистості включав також духовну складову – моральні чесноти, на формування яких впливали музика, театр, соціокультурне середовище в цілому. Духовна складова передається у вазовому зображенні юнаків та чоловіків, що грають на музичних інструментах (флейта, кіфара, авлос), сюжетах з використанням музики під час навчання, тренувань та спортивних змагань, музичних змагань, релігійних ритуалів та ін.

Чаша з Античного зібрання Державного музею Берліну відображає сцени навчання у Давній Греції. Хлопчики вчать грі на кіфарі та авлосі, причому наявність великої кількості інструментів свідчить на користь їх важливості у навчанні²⁹.

Юнака-комаста, що грає на авлосі перед вітарем, зображено на тондо кіліку (інв. 1913.164.)³⁰. Танцюючі під музичний супровід юнаки та дорослі чоловіки передані на розписній чаші (F 2309). Вазописець відтворив атлетизм їх фігури завдяки виділенню ключових груп м'язів³¹. Багатофігурний сюжет з трьох юнаків, один або двоє з яких тримають ліру у руках, присутній на кратерах 460-450 рр. до н.е.³²

Елемент духовного розвитку мав супроводжувати всі спортивні тренування юнаків. Подібний сюжет передає кілік (інв. 85.АЕ.25), де поряд з атлетами зображений флейтист³³. Навчання грі на музичних інструментах починалось з дитинства та йшло паралельно з фізичними вправами. Так, хлопчик з розписного кіліку (інв. 1900.164), одягнений у гіматій, сидить з лірою у руках, над ним схилився інший хлопчик³⁴. Урок музики є сюжетом червонофігурної амфори з зображенням юнака у гіматії, який в лівій руці тримає ліру. На іншій амфорі чоловік передає юнаку ліру³⁵. Ойнахойя Майстра Брігоса (інв. 00.339) зображує юнака, який грає на кастаньстах³⁶.

Змагальність греків знаходила прояв у музичних конкурсах, які були обов'язковою складовою Панафінейський ігор. Сцена подібного конкурсу передана на амфорі (інв. L 509). Наявність колони у сюжеті свідчить про те, що дія відбувається у приміщенні. Чоловік у мантиї, з бородою та палицею у правій руці, що сидить на стільці, очевидно, є суддею. Навпроти нього стоїть кіфаред: чоловік з бородою та у мантиї, в лівій руці у нього кіфара, у правій він тримає плектрон³⁷. Спів музиканта під власний акомпанемент кіфари передав Берлінський майстер. На іншій стороні зображено суддю³⁸.

Таким чином, у вазових розписах давньогрецької кераміки архаїчного та класичного періоду наявна досить велика кількість сюжетів, присвячених різним аспектам фізичного та духовного розвитку людини. Зображення людини у подібних сюжетах розкриває риси, яким приділялась увага у суспільстві, а сталість сюжетної лінії свідчить про її суспільну значимість. Чисельність вазового матеріалу з подібними сюжетами, поширеність його за межами Давньої Греції, в колоніях Північного Причорномор'я, та можливість точного датування зображення обумовлюють вагомість кераміки як джерела дослідження концепції «ідеального громадянина» у Давній Греції.

¹ Блаватский В.Д. История античной расписной керамики. – М., 1953.

² Нефедкин А. Нагота греческого воина: героика или реальность // Проблемы античной истории. Сборник научных статей к 70-летию со дня рождения проф. Э.Д. Фролова [под ред. д.и.н. А.Ю. Дворниченко]. – СПб., 2003. – С. 151-170.

³ Петракова А.Е. Чаши Мастера Бегунов в собрании Государственного Эрмитажа (к вопросу об атрибуции массовой продукции аттических вазописцев) // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – Т. 12. – 2010. – № 3 (3). – С. 814-822.

⁴ Брагинская Н.В. Надпись и изображение в греческой вазописи // Институт высших гуманитарных исследований. – <http://ivgi.rsu.ru/article.html?id=123756>.

⁵ Robertson M. Attic Red-Figure Vase-Painters // The Journal of Hellenic Studies. – 1965. – Vol. 85. – P. 90-101.

⁶ Bothmer von D. Greek vases from the hearst collection // The Metropolitan of art. Bulletin. – March, 1957. – P. 165-180.

⁷ Блаватский В.Д. Вказ. праця. – С. 165-167.

⁸ Петракова А.Е. Вказ. праця. – С. 814-820.

⁹ Самар О.Ю. Развитие стиля аттической вазописи в позднеархаический период (530-490 гг. до н.э.): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. иск. – М., 2011. – С. 16-17.

¹⁰ Cup. Paris, Musee du Louvre G 457 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. –

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Louvre+G+457&object=Vase>.

¹¹ Cup. Museum of Fine Arts, Boston 98.876 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Boston+98.876&object=Vase>.

- ¹² Calyx krater. Antikenmuseen, Berlin F 2180 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. Режим доступа: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Berlin+F+2180&object=Vase>.
- ¹³ Psykter. Museum of Fine Arts, Boston 01.8019 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. - <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Boston+01.8019&object=Vase>.
- ¹⁴ Kylix. University of Pennsylvania, University museum MS 2444 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. - <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Philadelphia+MS2444&object=Vase>
- ¹⁵ Kylix. Museum of fine arts, Boston 01.8020 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. Режим доступа: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Boston+01.8020&object=Vase>.
- ¹⁶ Skyphos. Museum of fine arts, Boston 10.176 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. - Режим доступа: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Boston+10.176&object=Vase>.
- ¹⁷ Kylix. Yale university art gallery 1913.162 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. - <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Yale+1913.162&object=Vase>.
- ¹⁸ Olympism in antiquite. Olympic Museum Lausanne. Bertelsmann UFA. Industria Grafica S.A. - Barselona, 1993. - p. 98.
- ¹⁹ Там само, p. 98.
- ²⁰ Kylix. Ackland art museum, University of North Carolina, Chapel Hill 66.27.4 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. - <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=hapel+Hill+66.27.4&object=Vase>.
- ²¹ Moor Mary B. A new hydria by the Antimenes painter. - <http://www.metmuseum.org/pubs/journals/1/pdf/1512796.pdf>.
- ²² One thousand years of Ancient Greek Vases II from Greece, Etruria, Southern Italy featuring the Patricia Kluge collection. - New Yourk-London: Royal Athena galleries. - September 2010. - № 88. 1000 years of Greek Vases II. - p. 28.
- ²³ Петракова А.Е. Вказ. праця. - С. 819.
- ²⁴ Panathenaic amphora, ca. 530 b.c. / Heilbrunn timeline of art history. The Metropolitan museum of art. - <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/14.130.12>.
- ²⁵ Panathenaic prize amphora, ca. 525-500 b.c. / Heilbrunn timeline of art history. The Metropolitan museum of art. - <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/16.71>.
- ²⁶ Вдовиченко И.И. Античные расписные вазы в Северном Причерноморье (VII-IV вв. до н.э.). - Симферополь, 2008. - С. 313.
- ²⁷ Там само, С. 284.
- ²⁸ Olympism in antiquite. Olympic Museum Lausanne. Bertelsmann UFA. Industria Grafica S.A. - Barselona, 1993. - p. 60.
- ²⁹ Гиро П. Частная и общественная жизнь греков. - Петроград, 1915. - С. 71.
- ³⁰ Kylix. Yale university art gallery 1913.164 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. - <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Yale+1913.164&object=Vase>.
- ³¹ Cup. Antikenmuseen, Berlin F 2309 [Электронный ресурс] / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. - <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Berlin+F+2309&object=Vase>.

³² One thousand years of Ancient Greek Vases II from Greece, Etruria, Southern Italy featuring the Patricia Kluge collection. – New Yourk-London: Royal Athena galleries. – September 2010. – № 88. 1000 years of Greek Vases II. – p. 46.

³³ Kylix. Malibu, The J. Paul Getty museum 85.AE.25 [Электронный ресурс] / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. – Режим доступа : <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Malibu+85.AE.25&object=Vase>.

³⁴ Kylix. Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg 1900.164 [Электронный ресурс] / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. – Режим доступа :

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Hamburg+1900.164&object=Vase>.

³⁵ One thousand years of Ancient Greek Vases II from Greece, Etruria, Southern Italy featuring the Patricia Kluge collection. – New Yourk-London : Royal Athena galleries. – September 2010. – № 88. 1000 years of Greek Vases II. – p. 37-38.

³⁶ Oinochoe. Museum of fine arts, Boston 00.339 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. –

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/image?img=Perseus:image:1990.24.0549>.

³⁷ Kitharode and man. Image of Wurzburg L 509 / Perseus Digital Librare. Gregory R. Crane, Editor-in-Chief Tufts University. – <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/image?img=Perseus:image:1992.09.0141>.

³⁸ Greek Vase Painting // The Metropolitan Museum of Art. Bulletin, 1972. – P. 36.

А.В. Васильчук, Д.В. Бондаренко (Николаев, Украина)

КЕРАМИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС ПОЗДНЕАРХАИЧЕСКОЙ ПОЛУЗЕМЛЯНКИ ИЗ РАСКОПОК ПОСЕЛЕНИЯ ВИКТОРОВКА I В 2012 Г.

В 2012 г. в ходе спасательных работ на поселении Викторовка I, интенсивно разрушающемся грабительской деятельностью и береговой абразией, были проведены работы по зачистке грабительских шурфов.

Стратиграфия раскопа 2012 г. представлена следующим образом: 0–0,05 м – дёрн; 0,05–0,15 м – слой гумуса; 0,15–0,30 м – культурный слой архаического времени. Под культурным слоем с уровня материка выявлен котлован полуземлянки овальной в плане формы. Сооружение вытянуто по линии запад-восток. Восточная часть конструкции уничтожена береговой абразией. Сохранившиеся размеры – 3,60 (С-Ю) x 4,20 (З-В) м, углубление в материк составляет 0,55–0,65 м. Пол ровный, слегка возвышается к центру, стенки слегка покатые. В западной части полуземлянки выявлена столбовая яма. Вероятно, такая же яма находилась и в разрушенной восточной части сооружения, образуя столбовую конструкцию двускатного перекрытия.¹ Подобные полуземлянки достаточно распространены в архаических горизонтах памятников Нижнего Побужья.²